

Eliisa Pitkäsalo

A BÁLÉJ BŰVÖLETÉBEN

A Hajnali részegség finnül

A nyelvi képek használatát különösen a szépirodalomra jellemzőnek szokás titulálni, bár különböző nyelvi képekkel – metaforákkal, hasonlatokkal, stb. – találkozhatunk szép számmal másfajta szövegekben is. Értve ez alatt más művészeti ágakhoz tartozókat is, nem csak a szó szoros értelemben vett irodalmi műveket. Amikor a szöveg kifejezőerejéről beszélünk, az elemzés alá vehető szövegtípusok száma már jóval korlátozottabb, mivel a szöveg kifejezőerejével nem csupán az irodalomtudományi értelemben vett nyelvi képek besorolására utalunk. E fogalom segítségével a megszokott terminusok mögé tekinthetünk, ha a szöveg kifejezőereje alatt az események és cselekedetek időbeliségének, egy adott pillanatban történő mozgásnak, adott helyzetben hallatszó hangoknak, érezhető ízeknek és észlelhető illatoknak a szöveg eszközeivel megteremtett képzetét értjük. A prózában a ritmika segítségével (szórenddel, mondatszerkezettel) előidézhetjük a képet egy fiktív világban zajló cselekvés ritmusáról, az események egymásutánosságáról vagy egyidejűségéről (ld. KUITUNEN, 2008, 175 és WALES, 2001, 226). A fordítónak az ilyen képi tartalmak fordításához, nem csak jó fordítói készségekre, valamint a forrás- és a célnyelv kiemelkedő ismeretére, hanem képzelőerőre és bátorságra is szüksége van.

A lírában egy teljes képnek más nyelvre történő átültetése a szókincs sokoldalú ismeretét, valamint a ritmus és rímképlet legalább részleges megőrzéséhez szükséges készségeket feltételezi. Itt lép be a képbe a fordításelméletekben központi szerepet játszó terminus, a dinamikus ekvivalencia, amelyen azt értjük, hogy a fordításnak – amennyire csak lehet – ugyanazt a reakciót kell a befogadójából kiváltania, mint amelyet a forrásnyelvi szöveg az olvasójából vált ki. (Ld. KLAUDY, 1999, 60.)

Jelen dolgozatomban azt a Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című versében található képsort vettem alaposabb vizsgálat alá, amiben a vers elbeszélője gyönyörködve felnéz a hajnali égre:

Egy csipkefátyol
látszott, amint a távol
homályból
gyémántosan aláfol,
egy messze kéklő,
pazar belépő,
melyet magára ölt egy drága, szép nő,
és rajt egy ékkő
behintve fénnel ezt a tiszta békét,
a halovány ég túlvilági kékét,
vagy tán egy angyal, aki szűzi
szép mozdulattal csillogó fejékét
hajába tűzi,
és az álomnál csendesebben
egy arra ringó
könnyücske hintó
mélyébe lebben,
s tovább rohog kacér mosollyal ebben,
aztán amíg vad paripái futnak
a farsangosan lángoló Tejutnak,
arany konfetti-záporába sok száz
batár között, patkójuk fölsziporkáz.

Taivaalle nousi
kuin hunnun pitsi,
sumusta
loistavana välkänti;
kaukana sinertävä
timantinhohtava
ylhäinen viitta,
jonka ylleen pukee vain kaunotar.
Taivaan ylevän sinisen yllä
puhtaan valon leikki,
kun hiuksiinsa enkeli
välkehtivän soljen sovitti
ja untakin pehmeämmin
kevyen vaunun
keinuvaan syliin solahti.
Siinä lähti matkaan huulillaan hymy.
Villihevosten kavioiden jymy
pitkin liekehtivää linnunrataa –
kultaisten konfettien sataessa,
satojen vaunujen saattuessa:
ympärillä säkenöi.

Kosztolányi egyetlen mondatban írja le egy sokrétegű képkollázs minden részletét, amely egyszerre különleges metafora, és a túlvilági életre is utal. A kép az olvasónak megszemélyesítésként egy szép nőt és egy angyalt mutat, aki belebben egy lovas hintóba. Ezen csillogó, gyémántosan ragyogó, szindús, hangokkal teli és szinte örületes sebességre növekedő iramot leíró kép fordításában az egész erre szánt teret kihasználtam: lehetetlennek véltem a vers sorainak szigorú követését, ezért igyekeztem az eredeti szöveggel megegyező képet a saját képzeletemben előidézni, majd átültetni finn nyelvre. Ily módon vállaltam a kockázatot, hogy a fordítás kritikus olvasója azzal vádolhat majd, hogy túlzott fordítói szabadságot engedtem meg magamnak.

Tuula Komsi tanulmányában Nemes Nagy Ágnes verseit a saját és Anna-Maija Raittila műfordító által készített fordításaival veti össze. Az elemzésében a „megnevezhetetlen hangja” fogalmat használja. Célul tűzi ki olyan érzelmi tapasztalatokat tartalmazó részek fordítását, amelyeknek nem lehet nevet adni. Ilyen megnevezhetetlen érzés Komsi gondolatmenetét követve lehet az az érzelmi megmozdulás, amit tapasztalhat az ember, ha például az adott pillanatban bizonyos módon vetődik az árnyék, vagy ha az arcán érzi a permetező esőt. Olyan meghatottság ez, aminek nincs neve, például nem „öröm”, „boldogság” vagy „bánat”. (Ld. KOMSI, 2006)

Komsi felhívja a figyelmet arra, hogy a költő gyakran ilyenfajta megnevezhetetlen érzelmi megmozdulásnak név helyett hangot ad, amely a vers nyelvében például hangzással és ritmussal kapcsolatos eszközök segítségével hallatszik. Komsi Nemes Nagy verseinek és azok fordításainak elemzésében Benjamin Hrushovski elméletét a hangismétlési típusokról használja. Hrushovski a típusokat mimetikus, expresszív, fókuszáló és neutrál hangismétlésekre osztja. A mimetikus hangismétlést bővített onomatopoetikának is nevezhetjük, akusztikának, amely nemcsak hangutánzó szavaknál, hanem egyéb típusúaknál is ismétlődik. Az expresszív hangismétlés hatása nem a hangok valódi, akusztikai hangzásán alapul, hanem illúzió – a hangok közötti összhangzáson. A mimetikus és az expresszív hangismétlés megkülönböztetése az expresszív hangismétlés kifejezőereje miatt olykor erőltetett. A fókuszáló hangismétlés a két hangot összekötő hangzáson alapul, általában a rímelésen. A neutrál hangismétlés abban különbözik a fókuszáló hangismétléstől, hogy nem a két szó közötti tartalmi vagy üzenetet közvetítő kapcsolatra törekszik, célja csupán hangsúlyozni a mondanivalót például nyomatékos alliterációval. (HRUSHOVSKI, 1980, KOMSI, 2006)

Az elemzés tárgyaként szolgáló Kosztolányi vers részletének fordításakor az eredeti szövegben érződő ritmust igyekeztem megőrizni. Értelmezésem szerint az adott részletben kirajzolódó képben az események ritmusa gyorsuló.

A részlet elején a képben látszik egy „csipkefátyol”. A kép békés, szinte mozdulatlan. Az ’l’ és az ’ly’ hangok bősége (csipkefátyol, látszott; távol; homályból, a fáfol; kékő; beépő) hangsúlyozza a sorok szemantikai tartalmát, szelíd lebegésről keltve érzetet. Hasonló lengedezést törekedtem előidézni fordításomban is, de nem használtam annyi ’l’-hangot. A finn nyelvre jellemző magánhangzók bőséges használata expresszivitásával a mimetikus hangismétlés hiányát pótolja, és ily módon a részlet elejének a forrásnyelvű szöveghez hasonló képzetet teremt a lebegő, lengedező békességről.

Amikor egy angyal „egy arra ringó könnyűcske hintó mélyébe lebben”, szinte érezhető a lovas hintó ringatása. Ez a forrásnyelvű szövegben a rímpár ’ringó’ – ’hintó’ első magas ’i’, majd szóvégi hosszú ’ó’-hang segítségével történik, miközben a finn változatban a magánhangzók bősége és különösen a szavakban ’vaunun’, ’keinuaan’ lévő diftongusok expresszív hangismétlése ringató benyomást keltenek az olvasóban.

A részlet végén elindulnak a lovak: „aztán amíg vad paripái futnak/a farsangosan lángoló Tejutnak, / arany konfetti-záporába sok száz / batár között, patkójuk fölsziporkáz”. A száguldás gyönyörét a célnyelvű szövegre különböző ímelési eszközök használatával ültettem át: a kopogó rímpár ’hymy’ – ’jymy’ használatával, valamint az utolsó sorok szavait összekötő alliterációkkal és ímekkel. Ezen fókuszáló hangismétlési eszközöket abból az okból használtam, hogy az olvasó figyelmét a sebességre irányítsam, és arra, hogy az ütem milyen módon gyorsul és az utolsó sorban eléri a klimaxát: „patkójuk fölsziporkáz” („ympänillä säkenöi”).

A vers fordítása folyamán a megvizsgált képsor központi szerepet kapott, és remélhetőleg sikerült a finn fordításra átvinnem azt a megnevezhetetlen érzelmi mozdulatot, amit tapasztaltam, amikor a *Hajnali részegség* című vers olvasásakor a báléj bűvölete rabul ejtett.

Dezső Kosztolányi

AAMUHÄMÄRÄN HUMALA

Tämän sulle kerron, sä aikaa suonet.
Viime yönä – kolmen aikaan – jätin sikseen
työt suuret.
Etsin unta. Vaan aivojeni kone vielä tovin
jatkoι raksutusta, surinaansa kovin.
Kääntelehdin vihaisena vuoteessani,
ei tullut uni,
vaikka sitä kaikin keinoin yritin:
sataan laskin, unilääkkeet jaoin.
Mua piinas se, mitä kirjoitin
ja sydäntä kiihotti paljo nikotiini.
Ja kaikki muu. Ei vähiten kofeiini.
Siispä nousin, päätin antaa olla.
Aloin edestakaisin astella.
Ympärillä perheen pesä,
suissa makea unten mesi.
Askeleet kuin humaltuneen;
katse kääntyi ikkunaan.

Miten osaan alkaa, kaiken selittää?
Sä tunnet mun kodin,
ja jos muistisi riittää
myös tiedät kamarin
ja sen, miten hyljätty ja tyhjä
on Logodi-katu yöllä –
täällä asun.
Ikkunasta toisiin näkymä on suora:
sänkyihinsä kaatuneina
makaavat kuin sokeina
silämämunat valkeina, katse kääntynyt
mielen viekkaasti väikkyvään sumuun,
koska arkipäivän turtumus on
päälle kaatunut.

Kengät, puvut asetettu vierelle,
Itse suljettuina laatikoihin sisälle.
Niitä päivällä unelmoiden koristavat,
vaan jos tarkemmin katsot,
joka huoneessa on kalterit.
Herätyskello hiljaisuudessa tikittää,
ontuen raahustaa, vaan jo hälyttää,
raikuu ja soi, unesta herättää,
todellisuuteen ravistaa.
Myös talo nukkuu, ei liiku mikään.
Kun pääsee sadan vuoden ikään,
sen raunioista ei arvata saata
ihmiskasumusko oli vai eläimen sija,
kun sen päällä on maata

Vaan yllä, ystävä, on kirkas taivas,
selkeä ja puhdas äärettömyys
värisee, lujana kuin uskollisuus.
Taivaan kansi,
niin kuin sen taannoin tunsin,
tuttu kuin äidin peitto, sen sinisyys;
kuin väri, joka paperiin levittyi.
Ja tähtien
huokaava henki loistaa
syysyöhön lauhaan
talven kylmää aavistaen.
Sanoinkuvaamattoman kaukaa
ne näkivät Hannibalin taistelun,
nyt ne katsovat minuun,
joka seison ikkunassa
Budapestin kaupungissa.

En tiedä mikä minuun tuli silloin.
Tunsin kuin siiven havinan, milloin
mieleeni muistui minkä jo hautasin:
lapsuuteen palasin.

Niin pitkään
katselin taivaan sineen,
että jo valkeni taivaanranta,
ja tuulessa, tähtien tuikkeessa
huomaamatta, kaukana
valokeila syttyi kaiken takana.
Portit aukeni taivaan linnan:
liekit leimahti kirkkaana.
Vavahti maa,
kun hajaantuivat vierasjoukot taivaan
aamuvaihaisen syvässä hämärässä,
varjojen keskellä häilyvässä.
Oli juhlayö.
Verannalla juhlaalojen vyö,
kun vieraille hyvästejä heittää
arvoisa herra, taivaan valtias,
juhlien säteilevä isäntä.
Liikettä, hälinää, ihmeellistä
hälyä, supinaa naisellista.
Kun päättyneet on juhlat
ja vartijat vaunuja kutsuvat.

Taivaalle nousi
kuin hunnun pitsi,
sumusta
loistavana välkähti;
kaukana sinertävä
timantinhohtava
ylhäinen viitta,
jonka ylleen pukee vain kaunotar.
Taivaan ylevän sinisen yllä
puhtaan valon leikki,
kun hiuksiinsa enkeli
välkehtivän soljen sovitti
ja untakin pehmeämmin
kevyen vaunun
keinuvaan syliin solahti.

Siinä lähti matkaan huulillaan hymy.
Villihevosten kavioiden jymy
pitkin liekehtivää linnunrataa –
kultaisten konfettien sataessa,
satojen vaunujen saattuessa:
ympärillä säkenöi.

Ällistyen katselin
onnesta huokaillen.
Taivaassa on juhlat, joka ilta juhlat
ja minulle valkeni vasta nyt
se ikivanha salaisuus:
taivaan haltijat aamulla varhain
palaavat kotiin aivan varkain
kaukaa teiltä äärettömiltä
valon matkoilta mittavilta.

Aamunkoittoon tuijotin
taivaan kauneutta ihmettelin
Ja yllätyin:
mitä ikinä täältä etsinkin,
vain tyhjiä sanoja haalin.
Kuolleitten kirjainten vangiksi jäin,
ja vasta nyt sen näin.
Kuluneet on kesät, kaikki kylmät talviyöt,
taivaassa on juhlat, vaan mulle tärkeintä on työt.

Puoli vuosisataa
Voi! – Sydän hypähtää.
On viereltä viety ystävää monta;
ylläni aina, monen monta vuotta
taivaan joukot välkehtivät,
ne myös kyyneleni näkivät.
Ja tunnustan: murtunein, nöyryn mielin
maahan asti kumarruin ja kiitin.

Minulla uskoa ei ole minkään verran,
mutta kaikille tulee täältä lähtö kerran.
Niinpä sydämeni kielen jännitin vireeseen,
aloin soittaa ja laulaa taivaansineen
sille, jota kukaan ei löytää taida
nyt eikä silloin kun korjaa kuolema.
Ei ruumiini enää ole kuin ennen,
siks tunnen, vaikkakin kompuroiden
pölyssä, keskellä mullan ja maan,
olen vieras ollut vain tämän kerran
suuren, tuntemattoman Herran.

Forditotta: Eliisa Pitkäsalo

Források

HRUSHOVSKI, Benjamin, *The Meaning of Sound Patterns in Poetry*, Poetics Today, 1980.

KLAUDY Kinga, *Bevezetés a fordítás elméletébe*, Bp., Scholastica, 1999.

KOMSI, Tuula, *Nimeämättömän ääni – Ágnes Nemes Nagy'n runoja suomeksi = Kirjallisuus, arvot, kääntäminen – Irodalom, érték, fordítás. Seminaari suomalais-ugrilaisella laitoksella*, 2006. www.helsinki.fi/hum/sugl/tutkimus/forditas06/12.Komsi.pdf [2010. 06. 09.]

KUITUNEN, Marianna, *Tyylieinot ja niiden funktiot. Näkökulma kaunokirjallisuuden kääntämiseen* = I. Helin & H. Yli-Jokipii szerk., *Kohteena käännös. Uusia näkökulmia kääntämisen ja tulkauksen tutkimiseen ja opiskelemiseen*, Helsinki, Helsingin yliopisto, käännöstieteen laitos, 2008, 169–185.

WALES, Katie, *A dictionary of stylistics*, Harlow, Longman, 2001.